

■ РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО РЕЛІГІЇ ТА ВІРУЮЧИХ НА ПОДІЛЛІ В 20-30-ТІ РР. ХХ СТ.

Упродовж ХХ століття українському народові довелося перенести безпрецедентні політичні та етно-демографічні потрясіння. В умовах національно-культурного відродження України необхідно дати чимало пояснень про ті трагічні сторінки історії, які приховувалися упродовж десятиріч, зокрема, її трагічних сторінок, пов'язаних з боротьбою проти релігії та віруючих. Вивчення цієї проблеми зобов'язує проаналізувати сукупність причин, що зумовили хвилю антигуманних, неправомірних дій у сфері релігійного життя, що мало місце на Поділлі у 20-30-ті рр. ХХ століття. Загалом, наукові дослідження щодо проведення антирелігійних кампаній у Подільському регіоні були розглянуті у працях А.Лисого, Ю.Зінько, Б.Хіхляч, А.Матвеева, В.Нестеренка, І.Романюка та П.Слободянюка. Тому метою статті є вивчення на основі джерел державної політики радянської влади щодо церкви, дослідження напрямів антирелігійної діяльності тоталітарної держави на прикладі життя етнічних груп регіону.

Державна та партійна політика радянської влади щодо релігійних організацій була чітко регламентована положеннями Декрету Тимчасового робітничо-селянського Уряду від 22 січня 1919 р. "Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви." Декрет надавав можливість громадянам сповідати будь-яку релігію, виконувати релігійні обряди настільки, наскільки вони не порушують громадського порядку і не супроводжуються посяганнями на права громадян¹.

В той час, як церкву було відокремлено від держави, а школу від церкви, представники владних структур активно залучали населення України до радянського будівництва та нових колективних форм господарювання. Проте у суспільному житті республіки не простежувалися тенденції до зменшення релігійного впливу на свідомість як корінного населення України, так і національних меншин. Це переконливо засвідчують аналітичні матеріали апарату Уповноваженого народного комісаріату закордонних справ СРСР в УСРР, Центральної комісії у справах національних меншин при ВУЦВК, а також відповідні документи, підготовлені до Всеукраїнських конференцій, присвячені питанням національного й культурного розвитку деяких національних груп.

Особливо активну релігійну пропаганду проводило католицьке духовенство. Майже у всіх польських селах Подільської губернії спостерігалося значне збільшення релігійних гуртків, якими було охоплено більшість старшого населення, а у місцях компактного проживання польської національної меншини Могилівського

округу "повсюдно існували богомольні "товариства" під різними назвами, в яких було багато молоді і особливо дівчат"².

У відповідності до вищезгаданого Декрету місцева влада отримала право вживати всі необхідні заходи при проведенні релігійних обрядів, які б забезпечували у цих випадках громадський порядок. Саме ці положення стали тією основою для подальшої боротьби з релігійними явищами, оскільки релігійне вчення не співпадало з комуністичною ідеологією.

Вплив репресивної радянської політики щодо релігії та церкви почав проявлятися вже в червні 1921 р., коли був утворений відділ Наркомату юстиції, який у вересні 1922 р. перейшов у підпорядкування НКВС. Робота його структур проводилася у відповідності до вимог директив КП(б)У щодо інституційованої релігії. Ліквідаційні комісії НКВС відбирали землю, майно та кошти церков, костьолів і духовенства. Вони закривали молитовні будинки, навчальні заклади усіх конфесій, добродійні, просвітницькі та інші релігійні товариства, переслідували священників за реєстрацію вінчань, проведення хрещень, притягували їх до кримінальної відповідальності за ухиляння від сплати податків³.

Політика примусових хлібозаготівель та перерозподілу хлібних ресурсів, що були викликані голодом надала необхідні підстави уряду для вилучення церковних цінностей. Ці заходи були обумовлені декретами "Про цінності, що знаходяться в церквах і монастирях" від 27 грудня 1921 р. та "Про порядок вилучення церковних цінностей у фонд допомоги голодуючим",

Вилучення культових цінностей супроводжувалося насильницькими репресивними заходами місцевих рад, військових організацій щодо священників та віруючих, які піддавалися переслідуванню, конфіскації майна, тюремному ув'язненню. Очолив цю роботу в Україні нарком юстиції М.Скрипник та створена політбюро ЦК КП(б)У центральна комісія по вилученню культових цінностей, а на місцях проводили роботу губернські та волосні комісії та спецкомісії.

У церквах Подільського краю було конфісковано 499712 золотників, 24 срібних виробів, 64 крб. золотої російської та 888 іноземної монети за курсом, а також 11 676 крб. російської та 2 533 крб. іноземної валюти за оцінкою срібної монети. Націоналізовано 89,6 тисяч десятин церковної та монастирської землі, сотні будинків, 27 магазинів, 20 лавок. Було заборонено церковний дзвін.⁴ Як правило, всі церковні коштовності відправляли до Москви і лише 15 відсотків залишалося в Україні.⁰

Репресивні заходи по вилученню коштовностей, які були проведені під час першої хвилі наступу на релігію, призводили до закриття храмів та монастирів. Варто зазначити, що чимало монастирів закривалися через переховування селянського хліба, який мав бути вилучений представниками органів владних структур. Зокрема, у Браїлівському монастирі Вінницької округи населення трьох сіл переховувало до 1000 пудів хліба. Органи державної влади не тільки вилучали приховане збіжжя, арештовували священників, а й примушували населення навколишніх сіл голосувати за закриття монастиря.⁶

У випадках закриття культових споруд вони перетворювалися в груді каміння або були приречені на повільне спустошення та руйнування. На кінець 20-х років більшість монастирів України була пристосована під сільгоспартілі, колонії для безпритульних дітей, деякі використовувалися як медичні та навчальні заклади, а також для розташування військових частин.

Органи радянської та партійної влади, силових структур ретельно відстежували та аналізували діяльність кожної релігійної громади. Зокрема, в політекономічному огляді Вінницького окружного комітету КП(б)У був викладений матеріал про діяльність релігійних громад округу, в яких нараховувалося 229597 віруючих, що належали до 10 конфесій. Зазначений документ відображав вплив церков на населення районів, відстежував заходи та тенденції у їх розвитку. Найчисельнішою та "реакційною" церквою була визнана тихонівська, яка нараховувала 51 відсоток віруючих округу. З польським населенням, яке складало майже 10 відсотків, активно працювали костьоли і релігійні гуртки "Жива ружа", "Терціарія", що активно пропагували думку - "Поділля окуповане більшовиками, є частиною Польщі"⁷. Така увага до релігійних не була чимось особливим. Партійна й державна політика в її радянському варіанті вбачала в релігійних громадах різних напрямків своїх потенційних суперників у справі "оволодіння душами пастви".

Необхідно зазначити, що особливі зусилля з боку радянської влади були направлені на боротьбу з релігійними пережитками у навчальних закладах серед учнівської молоді. Підтвердженням такого відношення до релігії відображено у наказі завідуючого губнаросвітою Орлика за №24 від 10 квітня 1923 р., в якому відмічалось, що "учні та вчителі шкіл м. Вінниці приймають активну участь у церковних співах, читанні та прослуховуванні проповідей церковних служб". У відповідності до наказу, вчителям та учням шкіл Поділля категорично заборонялося приймати будь-яку участь у релігійних відправах як у церквах, так і в костьолах чи в синагогах. За невиконання наказу учні шкіл підпадали під виключення зі школи, а завідуючі негайно притягалися до відповідальності.⁸

Враховуючи дану ситуацію, ксьондзи виступили із зверненням до віруючих об'єднатися

навколо костьолів. Пропозиція була підтримана польською національною меншиною. Зокрема, батьки дітей польських шкіл міст Проскурова, Городка з гострою критикою виступили на зборах проти антирелігійного виховання дітей у радянських школах та проти тих підручників, по яких навчалися їх діти, вносили пропозиції щодо посилення роботи релігійних організацій⁹. Цілком зрозуміло, що в таких ситуаціях священники, віруюче населення краю в багатьох випадках позбавлялося своїх прав у виборах до міських, селищних і сільських рад. Так, у 1926-1927 рр. таких позбавленців у містах Поділля нараховувалося 14,1 тисяча осіб (понад 25 відсотків) від взятого на облік виборчочками населення, а серед жителів селищ ця цифра була майже 34 відсотки. Від виборів до місцевих рад було усунуто майже 30 відсотків населення міст і сіл Поділля і більшість з них - за релігійними мотивами¹⁰. За висловом Й.Сталіна, "партія не може бути нейтральною щодо носіїв релігійних забобонів... Ми придушили релігійне духовенство..., але воно ще не повністю знищене. Антирелігійна пропаганда є тим засобом, котрий повинен довести до кінця справу ліквідації релігійного духовенства."¹¹ У відповідь на звернення вождя в травні 1928 р. на Всесоюзній нараді агітпропу релігійні організації були названі єдиними легальними буржуазними організаціями в СРСР. Друга хвиля репресивної політики, яка розпочалася в ході масової колективізації призвела до широкомасштабного переслідування священнослужителів. Адміністративне і судове свавілля, моральні і матеріальні утиски духовенства призвели до нестерпних умов існування священнослужителів. Варто зазначити, що саме це примушувало священників зрікатися сану задля того, щоб хоча таким чином врятувати найдорожче, що є у людини - життя. Так, під впливом арешту ГПУ 11 листопада 1928 р. зрікся свого духовного сану один із засновників УАПЦ, відомий вчений та краєзнавець, протоієрей Юхим Сіцінський.¹² Необхідно зазначити, репресивно-каральні структури чітко організовували та проводили репресивні заходи проти священнослужителів. Зрозуміло, що поза увагою не залишилася і УПАЦ, яка існувала і діяла за умов жорсткого терору. Саме тому протягом 1926-1929 рр. в Україні було заарештовано п'ять ієрархів УАПЦ, а всього за добу сталінізму знищено 34 її єпископи та 2000 священників та інших церковних служителів.¹³ Особливо широкого розмаху набула боротьба з релігією та церквою з початком колективізації. Тодішні партійні ідеологи вважали, що в країні, де переважна більшість населення складає селянство, релігійні організації стануть суттєвою перешкодою на шляху просування селянства до соціалістичних форм господарювання. Підтримуючи гасло суцільної колективізації, окремі адміністратори втратили почуття реальності, Голова Літинського райвиконкому, інструктуючи уповноважених, вимагав "протягом 24 годин усунути інвентар і посівний матеріал".

Особливо складним і трагічним було становище середняків, яких примушували вступати в колгоспи під загрозою "розкуркулення" і репресій. Так в багатьох місцях залякували сільське населення різними жорсткими методами. В Шепетівському окрузі практикувалися обшуки дворів із стріляниною. Мали місце факти закриття ринків, заборони продажу селянам-одноосібникам товарів першої необхідності¹⁴.

Помилки та головотяпства було чимало, а в окремих випадках справи доходили до того, що не тільки не велася будь-яка робота з роз'яснення переваг колективізації, а й були випадки, коли обманним шляхом записували у колгосп. Так, незважаючи на те, що на зборах селян села Гнійниця Плужнянського району за організацію колгоспу проголосувало лише п'ять чоловік, колгосп був утворений, а результати голосування фальсифіковані¹⁵. До селянського бунту спонукало рішення бюро Шепетівського окружного КП(б)У про закриття церкви в с. Плужному та виселення селянських сімей. 20 лютого 1930 року на площі біля церкви зібралося понад 1500 чоловік. Селяни вимагали: "Не чіпайте церкви"; "Геть колективізацію"; "Геть радянську владу." Натопв кинувся розбирати усуспільнене зерно, інвентар. Після втручання військових виступ селян був придушений. Проте 26 лютого виступи проти колективізації і в захист церкви охопили майже всі села району й поширилися на інші райони округу¹⁶.

У Полонському районі з 27 населених пунктів бунтами були охоплені 24 села, Ляховецькому - 19, Антонінському - 25, Аннопольському - 22, Грицівському - 18. Селянські виступи пройшли в більшості сіл Теофіпольського та Ізяславського районів. Подібні заворушення під аналогічними гаслами пройшли у Тульчинському окрузі, в селах Ушиця та Кульчіївці Кам'янецького округу, Ясипільське, Бачинецьке та Юрківське Могилів-Подільського округу¹⁷.

Перебуваючи у цей час в республіці, Г.Орджонікідзе у своїх записках виклав враження від побаченого: "Україна поставила за мету досягти стовідсоткової колективізації. Там, де не вистачало розуму, в хід пускалося голе адміністрування. Внаслідок чого село дуже стривожене, жіночі бунти нерідкість, а в трьох округах: Тульчинському, Шепетівському і Могилівському - справжній повстання селян. Повстання придушено зброєю, застосовано кулемети, а в окремих місцях - і гармати. Убитих і розстріляних 100, поранених декілька сотень... Причини: поспішна колективізація, погоня за процентами, усуспільнення корів, звирячі утиски при вилученні насіння, глумлення над релігією і церквою, обшуки, знімання дахів, підлоги, печей і ін."¹⁸.

Провалена швидкоплинна суцільна колективізація призвела до справжньої війни проти релігії, яка захищала вікові традиції селянського життя, засуджувала антилюдську політику колективізації. Першою жертвою цього гоніння став священик із Красилова Сіверський Матвій

Сазонович, який був заарештований 4 лютого 1930р. Відповідно до звинувачувального акту, він мав тісний зв'язок з вищим духовенством, був натхненником духовенства Шепетівської округи за розширення тихонівської орієнтації, займався антирадянською діяльністю, яка була направлена на зрив заходів радянської влади. Під час колективізації агітував селян не вступати в колгоспи, а перед богослужінням в церкві виступав з антирадянською агітацією. За висунуті звинувачення особлива нарада при колегії ДПУ УСРР 22 березня 1930 р. прийняла рішення вислати Сіверського М.С. у північний край на три роки за антирадянську агітацію проти заходів, що проводилися партією на селі¹⁹.

Початок масових репресій характеризувався тим, що за час з 18 лютого по 12 березня 1930 р. із Вінницького, Кам'янецького, Могилівського та Шепетівського округів було заарештовано, осуджено і вислано за межі України 4505 осіб²⁰.

У 1932 р. Вінницьким обласним відділом ДГПУ була сфабрикована справа проти секти п'ятдесятників-сіоністів, що проживали у Волоцькому, Проскурівському, Городоцькому, Теофіпольському, Антонінському, Михайлівському та Ярмолинському районах, яка нараховувала 923 віруючих. Після вилучення посівного матеріалу селяни не змогли провести посів зернових, відмовилися від вступу до колгоспів. Це інкримінувалося їм як контрреволюційна та антирадянська діяльність. Рішенням судової трійки при колегії ДПУ УСРР від 5 квітня 1933 р. із 79 віруючих, притягнутих до кримінальної відповідальності у справі, 6 осіб були засуджені до розстрілу, решта - до ув'язнення в концтабори строком від 3 до 10 років або висланням на північ Росії на три роки²¹.

На цьому переслідування "п'ятдесятників-сіоністів" не припинилося. 13 червня 1935 р. органами НКВС було заарештовано ще десять громадян із сіл Теофіпольського району, які звинувачувалися у тих же "гріхах", що і їх попередники. Рішенням спецколегії Вінницького облсуду від 23 грудня 1935 р. найактивніший учасник цієї групи Ковалик Захар Венедиктович був позбавлений волі у виправно-трудовах таборах на сім років з наступним обмеженням прав на три роки. Через три місяці рішенням цієї ж колегії ще два учасники були позбавлені волі на сім років, а троє - на п'ять років у виправно-трудовах таборах з наступним обмеженням у правах на два роки. Інші чотири учасники були звільнені в зв'язку з тим, що слідством не добуло даних про їх контрреволюційну діяльність в секті,

З поширенням колективізації все більшого розмаху набув насильницький тиск на церкву та проведення репресій проти священиків та віруючих різних конфесій та віросповідань. Закривалися храми, а їх майно, культові цінності конфісковувалися. Зокрема, у Вінницькій області в 1934 р. пройшло зменшення православних парафій у два рази, в той час як у 1901 р. їх нараховувалося 1447. У листопаді 1938 р. була закрита церква у

Проскурові, а в 1940 р. проведено закриття церков у селах Фрамполі та Кадіївцях Ярмолинського, Везденьках, Ординцях, Пашутинцях Чорноострівського, Давидківцях, Аркадіївцях, Масівцях Проскурівського районів, церкви та костюлу в Чорному Острові²².

У 30-х роках в Україні було закрито 8 тисяч церков, а у Вінницькій та Хмельницькій областях на початок 40-х років майже не залишилося жодної православної церкви²³.

Конфіскація майна, непосильні податки та штрафи за їх несплату, зривання хрестів, пограбування вівтарів, спалювання церковної літератури, переслідування священиків були характерними для владних структур. Політичний та моральний утиск доводив багатьох священиків і віруючих до зречення від церковного сану, церкви. І таких зреченців рідної віри під утиском тоталітарної системи було чимало. За вказівками державних та партійних органів священиків виселяли з квартир, обкладали непомірними податками, не допускали не лише до релігійно-освітньої роботи, але й до звичайної громадської діяльності і, навіть, до роботи в трудових колективах. Таких випадків, коли священики та віруючі були деморалізовані, духовно спустошені, а то й знищені, було надзвичайно багато в

кожному регіоні. Серед церковників та сектантів Вінницької області у 1937 р. було репресовано 1188 осіб, або 29,9 відсотка від репресованого духовенства по Україні²⁴.

Репресії серед духовенства та віруючих були зумовлені суто ідеологічними причинами, а їх масштаби залежали від наявності у підрозділах НКВС відповідних агентурних даних про "антирадянську діяльність". Аналіз легітимності формувань обвинувачень переконливо свідчать, що партійні, державні та каральні органи проводили широкомасштабну "чистку від ворожих елементів" усіма доступними у цій справі заходами, які переконливо підкреслювали антигуманність та антиморальність політики по відношенню до церкви, до почуттів віруючих, до культурних надбань народу, Таким чином, викладені матеріали дають підстави стверджувати, що антирелігійна політика радянської держави, що по суті була явним наступом на духовність нації, стала однією з причин трагедії українського народу. Проте, попри матеріальне, моральне та фізичне винищення за часів сталінського режиму православ'я вижило і з встановленням незалежності України переживає період духовного ренесансу,

Примітки

1. Культурне будівництво в Українській РСР. - Т.1. - С.28-30.
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління.(далі ЦДАВО України) - Ф.413, оп.2, спр.5. - Арк.35.
3. Державний архів Вінницької області (далі ДАВін.О.) - Ф.Р. -197, оп.5, спр.2. - Арк.2,32.
4. Центральний державний архів громадських організацій України.(даліЦДАГО України) - Ф.1. оп.6. спр.29. - Арк.68.
5. ЦДАВО України. - Ф.5. оп.2. спр.190. - Арк.56.
6. Там само. - Оп.4. спр.18. - Арк.108.
7. ДАВін.О. -Ф.П.29, оп.1, спр.325.-Арк.54-56.
8. Там само. - Спр.121. - Арк.23.
9. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХм.О.) - Ф.П.30І, оп.1, спр.176. - Арк.23.
10. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни і відродження. - Хмельницький, 2000.-С.143.
11. Церковники-сектанти - враги социализма. - Иваново, 1938. - С.9.
12. СлободянюкП. Вказ.праця. - С. 151.
13. Шаповал Ю. Невідомі сторінки про УАПЦ у зв'язку із справою "Спілки визволення України" // Людина і світ, листопад-грудень 1996. - С.15.
14. ДАХм.О. - Ф.П.458, оп.1, спр.324. - Арк.208-209.
15. Там само. - Арк.11.
16. Там само. - Арк.6.
17. Там само. - Арк. 17,18,21,22,23,25.
18. Васильев В., Віола П. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929-березень 1930 рр.) - Вінниця, 1997. - С.88.
19. ДАХм.О. - Ф.Р.6193, оп.12, спр.П-1159. - Арк.17.
20. ЦДАГО України. - Ф.1, оп.20, спр.3190. - Арк.61-63.
21. ДАХм.О. - Ф.Р.6193, оп.12, спр.П-25791. - Арк.1905-1906.
22. СлободянюкП. Вказ.праця. -С.150.
23. Історія релігії в Україні/ За редакцією А.М.Колодного, П.Л.Яроцького. - К.: Знання. - 1999. - С.513.
24. Нікольський В.М. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні // Укр.іст.журн. - 2001. - №2. - С.84.